

Å trosse naturen i seg selv: Kjønn og kjønnsroller i Maja Lundes roman *Bienes historie*

Maja Lundes *Bienes historie* (2015) er en av de internasjonalt mest solgte og oversatte norske romaner siden Jostein Gaarders *Sofies verden* (1991).¹ På det tyske bokmarkedet – det største i Europa – var den den mest solgte skjønnlitterære boken i 2017 (Hammernes og Kverme 2018). Denne suksessen kan virke overraskende, ettersom *Bienes historie* tar for seg en ganske ubehagelig tematikk: utryddelsen av andre arter (i dette tilfellet biene), ansvaret for dette og konsekvensene det kan ha for menneskeheten selv. Lundes roman er dermed en del av en større aktuell trend hvor miljø- og klimaendringer tematiseres i form av skjønnlitteratur. Denne trenden er internasjonal, men den er kanskje særlig sterk i Norge, som er det hittil eneste landet med en egen organisasjon for klimaengasjerte forfattere – Forfatternes klimaaksjon, stiftet i 2013.

Bakgrunnen for denne utviklingen i skjønnlitteraturen er en stadig økende bevissthet omkring omfanget og konsekvensene av menneskeskapt endringer av klima og miljø. Disse endringene er av et slikt omfang at det nå anses som sannsynlig at de har ført planeten inn i en ny geologisk epoke: antropocen (se f.eks. Crutzen og Stoermer 2000; Steffen et al. 2011). Forrige epoke, altså holocen, er dermed over. Det var i denne epoken at jordbruket og alle menneskelige sivilisasjoner oppstod, muliggjort gjennom relativt stabile klimatiske betingelser.

At menneskeheten selv har blitt til en geologisk kraft som har ført hele planeten inn i en ny og ganske risikofylt epoke, har mange og fremdeles uoverskuelige implikasjoner. Disse diskuteres ikke bare i naturvitenskapene, men også i samfunnsvitenskapene og i humaniora. I geologien (og særlig stratigrafien) har det f.eks. blitt gjort ulike forsøk på å påvise en «golden spike» som kan benyttes for dateringen av overgangen fra holocen til antropocen. I humaniora er derimot debatten mer fokusert på å finne den eller de skyldige i de problematiske økologiske og klimatiske endringene, med den implisitte hensikt at en slik identifisering er en nødvendig forutsetning for å kunne løse disse problemene.²

Men hva kan vi gjøre dersom årsaken til miljøkrisen ligger i den menneskelige biologien, og dermed i vår egen natur? Historikeren Dipesh Chakrabarty tilbakeviser slike spekulasjoner og mener at «nobody is in a position to claim that there is something inherent to the human species that has pushed us finally into the Anthropocene. We have stumbled into it» (Chakrabarty 2009, 217). Økokritikeren Timothy Clark anser det derimot som både relevant og

legitimt å stille spørsmålet om hvorvidt vi må tenke på «environmental destruction at some sort of species level, as latent in the sort of thing humanity is» (Clark 2015, 59–60).

Min tese i denne artikkelen er at dette spørsmålet også tematiseres i *Bienes historie*, og at det implisitte svaret i romanen er «ja». Likevel leverer den skjønnlitterære teksten ikke en unnskyldning for biologisk determinisme, men antyder tvert imot en mulig utvei av den menneskelige naturens dilemma.

Bienes historie

De enkelte kapitlene i *Bienes historie* veksler stadig mellom tre forskjellige jeg-fortellere, som befinner seg på ulike steder og i tre ulike tidsepoker. William, en mislykket naturforsker som forsøker å oppfinne en ny bikube, lever i en småby i England i 1852. George, en birøkter som flere generasjoner tilbake er i slekt med William, bor i Ohio i USA i 2007, og opplever fenomenet kubekollaps (*colony collapse disorder*), ved at biene hans av ukjent årsak forsvinner fra kubene. Tao er en jordbruksarbeider i et landlig distrikt i Sichuan-provinsen i Kina i 2098, flere tiår etter at biene har dødd ut, noe som resulterte i en global sosioøkologisk kollaps. Når Taos tre år gamle sønn Wei-Wen får et mystisk stikk, transporterer myndighetene ham til Beijing. Tao leter etter ham der og det viser seg at det som stakk Wei-Wen var en bie, og at han døde av stikket på grunn av en allergi.

Romanen tematiserer dermed det, ved siden av klimaendringer, sannsynligvis mest omtalte «symptomet» på antropocen, nemlig artsutryddelsen. Antallet arter som dør ut i vår tid overstiger mange ganger den «naturlige utdøelsesraten» og det er blitt konstatert at vi i skrivende stund opplever den sjette masseutryddelsen i planetens historie (Kolbert 2014). Mens medieoppmerksomheten lenge var mest rettet mot «karismatisk megafauna» som hvaler, tigre og isbjørner, er de siste få årene også insekter kommet i fokus, med bakgrunn i studier som viser en drastisk tilbakegang av insekter på globalt nivå (se f.eks. Sánchez-Bayo og Wyckhuys 2019). Likevel ser det ut til at det også her er enkelte «flagship species» (Heise 2010, 48) som får mest oppmerksomhet, med biene tydelig i spissen. Dette skyldes i stor grad fenomenet kubekollaps, som har bidratt til større bevissthet omkring bienes sentrale betydning for pollinering og dermed for en stor del av den moderne matproduksjonen (Nimma 2015). Biene er også en av de mest «karismatiske» insektartene på grunn av en positiv kulturell symbolikk som har vært forbundet med dem helt siden antikken: Biene figurerer litterært som symbol for kjærlighet, sjelen, flid, den inspirerte dikteren og staten (Butzer og Jacob 2012). I *Bienes historie* fremstår biene dessuten som symbol for en natur som er truet av menneskene.

De patriarkalske røttene til vår økologiske krise

Den aktuelle debatten om hvem som bærer ansvaret for planetens overgang til antropocen gjen- tar delvis en miljøetisk og miljøhistorisk diskusjon som ble ført allerede på 1960-tallet og 1970- tallet. I et innflytelsesrikt essay fra 1967 lette historikeren Lynn White Jr. etter «the historical roots of our ecologic crisis». Han identifiserte antroposentrismen som grunnproblem, altså et verdensbilde der mennesket står i sentrum og der menneskelige interesser prioriteres over andre arters interesser.³ Antakelsen om at antroposentrisme som etisk grunnholdning nødvendigvis leder til økologisk krise ble bl.a. adoptert i den såkalte «dypøkologien». Dens norske grunnleg- ger, Arne Næss, går inn for «biospherical egalitarianism» (Næss 1973, 95) og dermed en bio- eller økosentrisk istedenfor en antroposentrisk miljøetikk.

Fra feministisk side ble derimot antakelsen om antroposentrismen som økologisk grunn- problem kritisert. Den såkalte økofeminismens sentrale tese er at både utnyttelsen av naturen og av kvinner har samme årsak, nemlig patriarkalske samfunnsstrukturer og tenkemåter (se f.eks. Salleh 1984). Problemet er altså ikke antroposentrismen generelt, men en spesifikk form av den – androsentrismen. Økofeminister har gjort oppmerksom på hvordan naturen ofte blir feminisert, i metaforer som «moder jord» og «jomfruelig terreng», og hvordan kvinner samtidig blir fremstilt som nærmere knyttet til naturen enn menn på grunn av sin biologiske rolle som mor. Denne assosiasjonen av naturen med det kvinnelige og omvendt har ifølge økofeminismen historisk sett gått sammen med en devaluering av begge, og en legitimering av mannlig herskap over begge (Soper 2000).

Begrepet økofeminisme (*éco-féminisme*) ble først brukt av den franske forfatteren Françoise d'Eaubonne i boken *Le Féminisme ou la mort* (1974). Idéen om en sammenheng mellom mannlig makt over kvinner og ødeleggelsen av miljøet ble derimot formulert mye tid- ligere. Den svenske forfatteren Elin Wägner skrev f.eks. allerede i 1941 i sin essayistiske bok *Väckarklocka*: «Männens kamp för herraväldet på jorden har gått jämsides med deras kamp för herraväldet över kvinnan. Segern måste vara en dubbelseger för att bli fullständig. Den blev så fullständig att hela jämviktsförhållandet på jorden rubbades» (Wägner 1941, 248).

I *Bienes historie* blir en slik sammenheng mellom patriarkalske holdninger og den økolo- giske problematikken særlig tydelig i Williams fortelling. William avslører stadig seg selv som en ureflektert patriark. Han ser seg selv som «familiens overhode» (Lunde 2015, 262) og mener at han kan bestemme over både kona og barna (212), som han også pleier å straffe fysisk (71). Han mener at kvinner ikke trenger en utdanning (49) og forneker at det faktisk er datteren

Charlottes (og ikke hans) idé som fører til oppfinnelsen av den nye bikuben han forgjeves har forsøkt å utvikle (358; 361).

I tillegg har William for vane å nedvurdere kvinner og det kvinnelige. Hans kone Thilda og deres sju døtre anser han som en belastning; han mener at det er de som har ødelagt hans karriere som naturforsker (70). Han bruker nedsettende zoomorfismer om kvinner, som når han sammenligner Thilda med en høne (262). Mens han helst vil unngå kvinnene i familien, håper han hele tiden å oppnå den eneste sønnens, Edmunds, aktelse – selv om Edmund, i motsetning til Charlotte, aldri viser noen interesse for farens beskjeftigelser. Samtidig forsøker William å oppnå en annen manns respekt, nemlig den av sin tidligere vitenskapelige mentor Rahm (som han håper vil gi ham den anerkjennelse han aldri fikk av sin egen far).

Kvinner derimot, er i Williams perspektiv ikke mer enn objekter. De fungerer som ressurser som han kan bruke for å tilfredsstille sin seksualdrift. I den forbindelse sammenligner William gjentatte ganger kvinner med natur. Ifølge ham var grunnen til at han giftet seg med Thilda at han ønsket å kunne bruke hennes kropp for å «dunke meg mot den, som om den var rå fuktig jord» (142). Det samme ønsket uttrykker han om Alberta, en ung kvinne som arbeider i hans frøbutikk (310), og som han i tillegg sammenligner med en overmoden frukt som er «klar til å plukkes» (190; se også 323). I et tilbakeblikk på sin barndom minnes William dessuten hvordan han som tiåring gjennomførte noe som kan tolkes som en symbolsk voldtekt av naturen, gjennom at han «støtet mot jorden» (313) med kjønnsorganet sitt. For William er altså både kvinner og naturen primært seksualobjekter.

Dessuten blir det i hans fortelling tydelig at han ser på den ikke-menneskelige naturen, i romanen særlig representert gjennom biene, som en ressurs han har rett til å bruke og utnytte. Han mener å stå over naturen og å kunne «se ned på biene» (358), som er hans «undersåtter, som i sannhet også lød mitt minste vink» (360). Bienes oppgave er å arbeide for ham, mens han «tilrettelegger [...] arbeidsforholdene» (204). Målet med konstruksjonen av den nye bikuben er derfor ifølge ham å skape «et bygg som var mulig å overvåke, som ga mennesket, ikke naturen, kontrollen» (158). Det er viktig å legge merke til at biene – i hvert fall dronningen og arbeidsbiene – fremstår eksplisitt som kvinnelige i Williams fortelling; han konstaterer f.eks. at bien «oftest er [...] en hun» (201). Det kan dermed ikke være tvil om at både kvinner og naturen fra Williams perspektiv er ressurser som mannen kan kontrollere og utnytte for å tilfredsstille sitt begjær.

George er preget av liknende patriarkalsk tenkning, selv om kvinner i det amerikanske samfunnet i år 2007 – i motsetning til i Williams tid og samfunn – formelt er likestilt. Som William ser også George seg selv som familiens overhode: «Jeg alene skapte sikkerhet for

denne familien. En framtid» (64). Han mener å alene representere gården og korrigerer sin kone Emma gjentatte ganger når hun bruker pronomenet «oss» i denne sammenhengen (433). Et annet fellestrekk mellom William og George er at også den sistnevnte trives best i selskap med andre menn (297) og er sterkt fiksert på sønnen sin, som han håper skal bli hans etterfølger på gården. Dessuten er det tydelig at George går inn for å opprettholde tradisjonelle kjønnsnormer. En mann skal ifølge hans tenkemåte være «en sta jævel» (172), og han blir sterkt irritert over at hans sønn Tom av økologiske grunner velger å ikke lenger spise kjøtt og at han bruker forkle når han hjelper sin mor med oppvasken (29–30). Enda mer irriterer det ham når kvinner agerer selvstendig og opptrer selvsikkert i møte med ham (se f.eks. 318 og 432), eller når de har kortklipt hår og bruker «klær som burde vært forbeholdt mannfolk» (184) – han synes at en kvinne bør ha «vett til å kle seg som en dame» (317).

Mens George ikke like tydelig som William stiller kvinner likt med naturen, har også han et instrumentelt syn på den ikke-menneskelige naturen. Biene bruker han som inntektskilde, og han planlegger å utvide og industrialisere bedriften for å kunne øke inntektene (64). Men i motsetning til William, som tror at han har kontroll over både kvinner og naturen, opplever George at han mer og mer mister denne kontrollen, både med hensyn til hans rolle i samfunnet, i familien og i relasjonen til biene. Til slutt unndrar kubekollapsen biene fullstendig hans makt.

Williams og Georges fortelling kan dermed til sammen leses som en skjønnlitterær versjon av den økofeministiske tesen om at det er patriarkatet som nedvurderer, undertrykker og utnytter både kvinner og naturen, og dermed forårsaker en økologisk katastrofe. I *Bienes historie* betyr denne katastrofen (i form av den omfattende sosioøkologiske kollapsen etter bienes utryddelse) åpenbart også den patriarkalske samfunnsordens slutt. Samfunnet Tao lever i er styrt av en kvinne, Li Xiara, og menn har ikke lenger en privilegert stilling hverken i familien eller i samfunnet som helhet. Dette nye samfunnet er likevel ikke en feministisk utopi, men er preget av en ekstrem form for kollektivism: Helheten står i fokus, mens individet ikke lenger har noen betydning på grunn av den ekstreme mangelsituasjonen som har oppstått etter bienes forsvinning. Samfunnet blir styrt av «Komiteen», som fatter beslutninger befolkningen ikke har mulighet å påvirke (36). Patriarkatets utnyttelse av naturen fører i romanen altså ikke bare til utryddelsen av andre arter og et skadet miljø og klima, men også til en ordning hvor både kvinner og menn er undertrykte.

Det er verdt å merke seg at dette fremtidige samfunnet som Tao skildrer samtidig er en allegori på bikuben: Menneskene har selv havnet i bienes rolle og må pollinere nyttevekster for hånd ettersom biene ikke lenger utfører dette arbeidet (14). På samme måte som biene er de nå nesten aldri alene, noe Tao opplever som en traumatisk avindividualisering (8). Dermed

gjennomgår menneskene en umenneskeligjøring som gir dem samme status og funksjon som arbeidsbiene i kuben. Samtidig gjennomgår det menneskelige samfunnet en endring som på mange måter likner kubekollapsen i Georges fortelling – og som får samme benevnning, «Kollapsen» (271). Bienes historie, som gir tittelen til romanen, blir dermed på en negativ måte også menneskenes historie. Dualismen mann/kvinne er opphevet etter patriarkatets slutt, men på bekostning av det menneskelige, som forsvinner i et avindividualiserende kollektiv.

Kvinnelig omsorg for mennesker og miljø

Den patriarkalske utnyttelses- og kontrolldriften ser i *Bienes historie* ut til å stå i en kontrast til kvinnelig tenkning og oppførsel. I så vel Williams og Georges som Taos fortelling er det hovedsakelig kvinner som viser forståelse, altruisme og omsorgsevne. William blir i faser når han ligger til sengs og verken klarer å skjøte sin forretning eller å ta hand om seg selv, pleiet av konen og døtrene. Det er særlig Charlotte som viser omsorg på alle tenkelige måter. Hun pleier ikke bare sin psykisk syke far, men gjør også rent i frøbutikken og ordner Williams boksamling, noe han kommenterer slik: «Og omsorgen hun behandlet bøkene med ... som om de var spurvunger hun hjalp tilbake i redet» (160). Som leseren forstår langt før William selv gjør det, er det også hun som klarer å motivere faren til å prøve seg som naturforsker igjen, gjennom å legge en bok om bier på skrivebordet hans (398). I tillegg viser hun omsorg for sine søsken, når hun for eksempel gir en del av sin matrasjon til den yngste av søstrene (178). Til slutt er det også hun som – som en mor – tar seg av barnet som hennes livsudugelige bror Edmund har fått med Alberta (448). Som vi lærer i Georges fortelling tar hun dette barnet med seg når hun emigrerer til USA, og oppfostrer det som om det var hennes eget (405–406).

Georges kone Emma viser omsorg både for mannen, sønnen og biene: Hun forsøker å trøste George etter kubekollapsen (430), lager kjøttfri mat for å imøtekomme Toms ønsker, holder plantegningene av kuben støvfrie (405) og maler til og med kubene i forskjellige farger fordi hun mener at biene da liker dem bedre (56). Mens Williams relasjon til Edmund og Georges til Tom er preget av distanse og uforstand, er både Thildas og Emmas relasjoner til deres respektive sønner basert på nærhet og empati (se f.eks. 27, 214 og 262). George beklager denne forskjellen, men mener at «det var klart, hun var jo mora hans» (27). Dette tyder på en biologisk essensialisme i hans tenkning, som går ut fra at moren nødvendigvis har et nærmere bånd til barna enn det faren kan ha.

En liknende essensialisme assosiert med kvinnelig omsorgsevne antydes i Taos fortelling. Tao – den eneste kvinnelige fortelleren i *Bienes historie* – forventer seg gjennomgående

solidaritet fra andre kvinner *fordi* de er kvinner. Når hun blir forfulgt av tre ungdommer som vil rane henne, etablerer Tao øyekontakt med den eneste jenta i gruppen: «Hvorfor henne? Kanskje fordi hun var kvinne, som meg» (301). Men det som også i Taos fortelling tydeligst fungerer som forklaring på evnen til omsorg er kvinnens rolle som mor. Omsorgsevnen basert på denne rollen inkluderer åpenbart empati for andre mødre: Etter at Tao har mistet sin sønn, opptrer en kvinnelig lege overfor henne «medfølende, mer enn bare profesjonelt» (117) og begrunner dette med at Tao «er moren» (163). Når Tao leter etter sønnen sin i Beijing, håper hun at legene på sykehusene der også vil vise forståelse «når de så meg, så Moren [sic], ansikt til ansikt» (268). Dette håpet viser seg å være berettiget. Både en kvinnelig sykehusansatt (275), en kvinnelig resepsjonist på hotellet hun bor på (270) og til og med komitelederen Li Xiara (416; 444) viser omsorg for Tao fordi de – som kvinner – forstår morens sorg over sønnen. Videre viser også Tao selv omsorg for andres barn, når hun gir mat til en gutt på en restaurant (425; en tydelig parallell til Charlottes atferd mot lillesøsteren) og til slutt inviterer ham til å bli med henne til distriktet, der tilgangen på mat tross alt er bedre enn i hovedstaden.

Det som først blir tydelig i romanens siste kapittel (fortalt av Tao) er at denne omsorgsevnen ikke begrenser seg til den menneskelige sfæren. Den strekker seg også utover den ikke-menneskelige naturen. Tao innser nemlig at forsøket på å bruke de gjenoppdagete biene på samme måte og med de samme verktøyene som før «kollapsen» må slå feil. Hun klarer derfor å overtale Li Xiara til å la biene være frie, men å gi dem en kube bygget etter Williams modell som en slags støtte:

Kuben var fra oppfinnerens hånd ment for honningproduksjon og observasjon, i den ønsket han å temme biene. Men bier kan ikke temmes. De kan bare røktes, få vår omsorg. Til tross for det opprinnelige målet med kuben var den likevel et godt hjem for biene. Her lå alt til rette for at de skulle få yngle og formere seg. Honningen beholdt de selv, ingenting skulle høstes, aldri utnyttet. Den skulle få lov til å være det den fra naturens side var ment som: mat for de nyfødte. (452)

Denne passasjen uttrykker åpenbart romanens økologiske budskap: Andre arter, som biene, skal ikke kontrolleres og utnyttet. De skal vises omsorg, slik at de kan trives og følge sine egne instinkter, der å ta vare på sine «barn» blir sett på som den mest «naturlige». Tanken er at begge arter, menneskene og biene, derved profiterer fra hverandre. Biene får hjelp av menneskene, og menneskene får pollineringen og dermed maten de trenger for å forsørge sine egne barn. Li Xiaras begrunnelse for at hun er villig å gå med på denne løsningen er betegnende nok: «Jeg har også barn» (444).

Evnen til å vise omsorg – for andre mennesker og for naturen – later dermed i romanen til å være primært knyttet til det å være kvinne, og særlig å være mor. Denne koblingen ble lenge fremhevet i deler av økofeminismen. Allerede Wägner konstaterer en sterk sammenheng mellom morens omsorg for barnet og en omtenkstom, kvinnelig måte å interagere med miljøet på (Wägner 1941, 250-251). På en liknende måte postulerer en del senere økofeminister, som Ariel Salleh, en positiv forbindelse mellom kvinnens biologiske natur og den ikke-menneskelige naturen: «Women’s monthly fertility cycle, the tiring symbiosis of pregnancy, the wrench of childbirth, and the pleasure of suckling an infant, these things already ground women’s consciousness in the knowledge of being coterminous with Nature» (1984, 340).

Carolyn Merchant kategoriserer denne tenkemåten som «kulturell økofeminisme» (*cultural ecofeminism*). Det som kjennetegner denne retningen er at den ikke tilbakeviser det patriarkalske likhetstegnet mellom kvinner og naturen. Tvert imot idealiseres den påståtte nærheten mellom kvinner og natur som et alternativ til mannlig kontroll og utnyttelse: «The perceived connection between women and biological reproduction turned upside down becomes the source of women’s empowerment and ecological activism. Women’s biology and Nature are celebrated as sources of female power» (Merchant 1996, 11). Fra den kulturelle økofeminismens standpunkt ligger det altså i den kvinnelige natur å vise omsorg også for den ikke-menneskelige naturen; og det er nettopp gjennom kvinnens biologiske rolle som mor at hun fra naturen tenderer til å praktisere en omsorgsetikk.

En slik biologisk essensialisme kan kritiseres for å ikke være i samklang med aktuell forskning om kjønn og kjønnsroller. Med unntak av deler av den såkalte sosiobiologien hevdes det i biologien ikke lenger «at det reproduktive systemet, som jo utgjør årsaken til den kroppslige forskjellen mellom kvinner og menn, vil skape systematiske forskjeller mellom kvinner og menn på andre områder» (Lorentzen 2006, 25). Den kulturelle økofeminismen tar relativt lite hensyn til hvordan kjønnsroller er historisk, kulturelt og sosialt betinget. Den kan dessuten bebreides at den gjennom en slags determinisme begrenser kvinner til det som antas å være kvinnens biologiske bestemte oppgave – det å være mor. Dermed tas det heller ikke hensyn til forskjeller kvinner imellom. Dessuten kan det spørres – hvis forutsetningen for å vise omsorg også for den ikke-menneskelige naturen er det å være mor – hvorvidt menn (og kvinner uten barn) da i det hele tatt kan forventes å endre sin atferd og begynne å også vise den nødvendige omsorg overfor naturen. Essensialismen har med bakgrunnen i slik kritikk i dag stort sett blitt avløst av økofeministiske retninger som setter sterkere fokus på den sosiale og kulturelle konstruksjonen av kjønnsroller (Garrard 2012, 27).

Likevel er essensialistiske oppfatninger fortsatt til stede i offentligheten (Lorentzen 2006, 25), og *Bienes historie* kan bli sett på som en særlig vellykket skjønnlitterær representasjon av den kulturelle økofeminismens grunnidéer. Romanen later til å være gjennomsyret av oppfatningen om at det ligger i den mannlige natur å utnytte både naturen og kvinner, mens kvinner er biologisk programmert til å vise omsorg både for andre mennesker og naturen. Dermed antyder romanen også et svar på Clarks spørsmål om hvorvidt det ligger i den menneskelige artens natur å ødelegge miljøet. Det er ikke den menneskelige, men den mannlige natur som er problemet, mens den kvinnelige natur bærer i seg løsningen på den økologiske krisen.

Den ambivalente naturen

Likevel er fremstillingen av den mannlige og kvinnelige natur ikke helt entydig i romanen. De to mannlige jeg-fortellerne, William og George, lever for eksempel aldri opp til sitt eget ideal om mannlighet. William ser på sitt liv som mislykket og foretrekker å ligge til sengs. Når han en gang blir stukket av en bie, unnslipper det ham «et lyst, kvinnelig skrik» (229). George, til tross for hans selvbilde som «sta jævel», er seg smertelig bevisst at han på mange måter ikke samsvarer med tradisjonelle mannlige kjønnsnormer. Han vet ikke himmelretningene (29), glemmer å skru av strømmen før han demonterer en lampe (og må bli påminnet det av sin kone; 173) og han er ekstremt dårlig på lukeparkering (316).

Dessuten later ikke kjønnsroller i romanen til å være uforanderlige. Charlotte, f.eks., trosser sin fars oppfatning om at kvinner ikke trenger utdanning. Mens han forholder seg ytterst passiv, er det hun som spiller den aktive rollen i oppfinnelsen av den nye bikuben. Dermed bidrar hun, selv om hun ellers utøver «kvinnelig omsorg», til et prosjekt som har som mål å kontrollere og utnytte en feminisert natur. I Georges fortelling er det Tom som vegrer seg for å oppføre seg i konformitet med de konvensjonelle kjønnsnormene, bl.a. gjennom å endre sine spisevaner og å ta en humanistisk litterær utdanning.

Å vise omsorg for andre mennesker og naturen er i *Bienes historie* dessuten ikke fullstendig begrenset til kvinnene. Toms økologiske engasjement er nettopp motivert gjennom en slik omsorgstanke (28; 389), og – som leseren erfarer gjennom Taos fortelling – klarer Tom til og med å overtale sin far til å legge om til økologisk drift (443). Men selv George viser noen tegn til at også han har en viss omsorgsevne. Når Gareth, en annen birøkter fra regionen, opplever kubekollaps, trøster George ham spontant gjennom å røre ham ved armen (420) – noe som står i kontrast til hans vanlige unnvikelse av kroppslig kontakt og kommunikasjon av «myke» følelser. Denne Gareth ble som barn offer for mobbing, og George, som gikk på samme skole,

var den eneste som ikke deltok i mobbingen, noe han forklarer med at hans mor alltid formante ham om å være vennlig mot alle, særlig de som har få venner: «Sånn var mora mi. Umulig å bli ordentlig jævlig når du hadde stemmen hennes i huet hele tida» (123). Dette antyder at menn, selv om det ikke ligger i deres biologiske natur, i hvert fall har en viss evne til å lære seg og praktisere «kvinnelig» omsorg, og at kvinner kan hjelpe dem i denne prosessen. Menn må kanskje bare våge «to rediscover and to love the woman inside themselves» (Salleh 1984, 345) for å kunne etablere ikke-destruktive relasjoner med både andre mennesker og naturen.

I tillegg åpner romanen også opp for tolkningen at kvinner – også mødre – kan gi avkall på det å utøve omsorg, selv når det gjelder deres egne barn. Rick, en av Georges hjelpere på gården, forteller en gang myten om hvordan den antikke kjærlighetsguden Cupido, som likner på en liten gutt, stjeler honning fra biene og blir stukket av dem. Han viser stikkene til moren sin, Venus, og klager over at noe så lite som en bie kan forårsake så mye smerte. Men Venus bare ler av ham og sier at han selv er som biene – ettersom kjærligheten han fremkaller kan være like smertefull (110).⁴

Når George hører denne korte fortellingen er han rystet over det han tolker som omsorgssvikt fra morens side, og det er også denne tolkningen han erindrer igjen senere i forbindelse med kubekollapsen på hans gård: «Jeg var svikta, som Cupido av mora» (296) – noe som antyder at han ser på naturen som feminin, som «moder jord», og nå er skuffet over henne. Brukt som intertekst i *Bienes historie* er det imidlertid et annet aspekt ved den antikke fortellingen som fortjener særlig oppmerksomhet, nemlig at et guttebarn stjeler honning fra biene, og dermed begår en handling som kan sies å representere mannlig utnyttelse av naturen. Lest i sammenheng med romanens slutt, der de nyoppdagede biene får beholde honningen slik at den kan være «det den fra naturens side var ment som: mat for de nyfødte» (452) er Venus' vegring mot å vise medlidenhet med sønnen ikke omsorgssvikt, men heller en symbolsk vegring mot å hjelpe mennene i deres prosjekt med å utnytte og dermed skade naturen.

Myten åpner i tillegg for en dypere tolkning av både Williams og Taos fortelling. William oppfører seg som et småbarn som ikke kan få til noe selv, men gjennom Charlottes omsorg klarer han likevel å realisere sitt prosjekt med å «temme» og utnytte biene. Taos eget barn blir, som Cupido, stukket av en bie, og dør som følge av en allergi. Li Xiara konstaterer at Tao har «elsket ham for høyt» (423) og forsøker å overtale Tao til å opptre som «den sørgende moren som klarte å heve blikket, sette seg selv til side for fellesskapet» (424) – i et forsøk på å motivere befolkningen til å holde ut til biene har formert seg igjen og levevilkårene har blitt bedre. Selv om Tao instinktivt er imot denne propagandistiske bruken av hennes sorg over sønnen, er hun ved romanens slutt klar for å være med på det, i fellesskapets interesse (455). Hun bestemmer

seg altså for å gi avkall på en del av (om-)sorgen for sønnen, for på denne måten å kunne vise omsorg for både biene og menneskene.

Det er dermed tydelig at både menn og kvinner i *Bienes historie* viser et potensial for å handle annerledes enn hva både kjønnsnormer og deres biologiske «natur» foreskriver dem. Menn må overvinne sin «naturlige» trang til å dominere og utnytte både kvinner og den ikke-menneskelige naturen, og kvinner må tilpasse sin «naturlige» omsorgsevne for barn og andre slik at den gagnar – og ikke skader – helheten.

Å trosse naturen gjennom utdanning

Tanken om behovet for å fjerne seg fra den egne naturen i helhetens interesse er i romanen nært knyttet til motivet om utdanning, som strekker seg gjennom alle de tre fortellingene. Innsikten om hvordan biene må behandles får Tao fra en bok med tittelen *Den blinde birøkteren*, som er skrevet av Georges sønn Tom i 2037. Den inneholder bl.a. tegningene av bikuben som Charlotte og William har utviklet, og som gjennom førstnevnte har blitt overlevert i familien helt frem til Georges tid. Dette er den samme kubemodellen som Tao overtaler Li Xiara til å stille til bienes disposisjon i 2098. Videreformidling av denne kunnskapen er altså det som kobler alle de tre fortellingene sammen, og ifølge Tom (og Tao) er det nettopp gjennom utdanning at mennesket kan klare å distansere seg fra sin egen natur. Toms bok handler nemlig om «kunnskap. Om å handle på tross av sitt instinkt, fordi man vet bedre, for å kunne leve i naturen, *med* naturen, må vi fjerne oss fra naturen i oss selv. Og om verdien av utdanning. For det var dette utdanning faktisk handlet om, å trosse naturen i seg selv» (37).

Når denne passasjen fra *Den blinde birøkteren* «siteres» ganske tidlig i Taos fortelling, er det uklart hva innholdet egentlig betyr. Men med bakgrunn i analysen ovenfor blir utsagnet klart: Den menneskelige natur forleder mennesket til å skade naturen; og selv om den mannlige natur åpenbart er den mest problematiske i denne sammenhengen, har også det kvinnelige «omsorgsinstinkt» en potensielt skadelig virkning. Men mennesket er mer enn sin biologiske natur. Det kan heve seg over den og handle ansvarsfullt både overfor andre mennesker og overfor naturen, og det er nettopp gjennom utdanning at det kan klare dette.

I romanen tildeles altså en form for «utdanning for bærekraftig utvikling» den sentrale rollen i overvinnelsen av antropocens økologiske krise.⁵ Dermed uttrykkes det også en urokkelig tro på at kunnskap kan føre til fornuftig handling, til både menneskenes og miljøets beste. Dette er i samklang med Chakrabartys utsagn om at vi trenger opplysningen – det vil si rasjonalitet basert på kunnskap – enda mer i antropocen enn i tidligere tider. «The Anthropocene,

one might say, has been an unintended consequence of human choices. But it is also clear that for humans any thought of the way out of our current predicament cannot but refer to the idea of deploying reason in global, collective life» (Chakrabarty 2009, 210). Clark mener derimot at den problematiske sosioøkologiske utviklingen som kjennetegner antropocen er noe som later til å unndra seg rasjonell, menneskelig styring. Global oppvarming, masseutryddelsen av arter og ødeleggelsen av livsviktige økosystemer er ikke noe mennesker vil forårsake, men utilsiktede konsekvenser av deres handlinger. Derfor oppstår ifølge Clark paradokset at menneskeheten, til tross for at den har blitt til en geologisk kraft som forandrer hele planeten, «is not really capable of voluntary action or planning» (Clark 2015, 15).

Dermed setter Clark også spørsmålsteget ved individets muligheter til å påvirke en utvikling som det rasjonelt sett vet er skadelig: Hva kan et enkelt menneske utrette, når det er del av et upersonlig kollektiv bestående av (i skrivende stund) over sju milliarder andre mennesker? Romanen impliserer et mye mer optimistisk svar enn Clark på dette spørsmålet: Tao klarer å endre hele samfunnets og dermed «kollektivets» kurs ikke til tross for, men fordi hun oppfatter seg selv som et individ og vegrer å innordne seg. Og det blir i hennes fortelling tydelig at det var nettopp gjennom den kunnskap hun tilegnet seg at hun skilte seg ut allerede som barn (36). Det er utdanning som gjør henne til et individ, som formår henne til å handle mot sin biologiske natur, og som setter henne i stand til å påvirke utviklingen i en bærekraftig retning.

På denne måten bidrar *Bienes historie*, selv om den antyder et essensialistisk økofeministisk perspektiv på kjønn, ikke til biologisk-deterministisk tenkning om menneskehetens handlingsmuligheter i antropocen. Tvert imot åpner Williams, Georges og Taos subjektive fortellinger til sammen opp for positiv endring av kjønnsroller og kjønnsbasert handling. Romanens enorme suksess tyder på at det i nåtiden finnes en sterk etterspørsel etter slike fortellinger. På samme måte som *Sofies verden* etter den kalde krigens slutt åpenbart fylte et følt behov for filosofisk ny-orientering i lettlest form, fungerer *Bienes historie* som et skjønnlitterært bidrag til ettertanke omkring de globale miljø- og klimaendringene som kjennetegner antropocen.

Litteratur

- Butzer, Günter og Joachim Jacob. 2012. «Biene». I: *Metzler Lexikon literarischer Symbole* (2. utg.). Red.: Günter Butzer og Joachim Jacob, 50–51. Stuttgart & Weimar: Metzler.
- Chakrabarty, Dipesh. 2009. «The Climate of History: Four Theses». *Critical Inquiry* 35, 197–222.
- Clark, Timothy. 2015. *Ecocriticism on the Edge. The Anthropocene as a Threshold Concept*. London: Bloomsbury.

- Crutzen, Paul J. og Eugene F. Stoermer. 2000. «The 'Anthropocene'». *Global Change Newsletter* 41, 17–18.
- d'Eaubonne, Françoise. 1974. *Le Féminisme ou la mort*. Paris: Horay.
- Garrard, Greg. 2012. *Ecocriticism* (2. utg.). London & New York: Routledge.
- Hammernes, Linn Marie og Iván Kverme. 2018. «Tjener millioner på utenlandssalg». *Finansavisen*. 15.09.2018, 50–52.
- Heise, Ursula. 2010. *Nach der Natur. Das Artensterben und die moderne Kultur*. Berlin: Suhrkamp.
- Kolbert, Elizabeth. 2014. *The Sixth Extinction. An Unnatural History*. London: Bloomsbury.
- Lorentzen, Jørgen. 2006. «Biologi». I: *Kjønnforskning. En grunnbok*. Red.: Jørgen Lorentzen og Wencke Mühleisen, 23–31. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lorimer, Jamie. 2017. «The Anthro-scene: A guide for the perplexed». *Social Studies of Science* 47 (1), 117–142.
- Lunde, Maja. 2015. *Bienes historie*. Oslo: Aschehoug.
- Lunde, Maja. 2019. «Maja Lunde». <http://www.majalunde.com>. Sist oppsøkt 24.04.2019.
- Merchant, Carolyn. 1995. *Earthcare. Women and the Environment*. New York: Routledge.
- Nimmo, Richie. 2015. «The Bio-Politics of Bees: Industrial Farming and Colony Collapse Disorder». *Humanimalia* 6 (2), 1–20.
- Næss, Arne. 1973. «The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary». *Inquiry* 16, 95–100.
- Salleh, Ariel Kay. 1984. «Deeper than Deep Ecology: The Eco-Feminist Connection». *Environmental Ethics* 6, 339–345.
- Sánchez-Bayo, Francisco og Kris A.G. Wyckhuys. 2019. «Worldwide decline of the entomofauna: A review of its drivers». *Biological Conservation* 232, 8–27.
- Sinnes, Astrid T. 2015. *Utdanning for bærekraftig utvikling. Hva, hvorfor og hvordan?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Soper, Kate. 2000. «Naturalized Woman and Feminized Nature». *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. Red.: Laurence Coupe, 139–143. London & New York: Routledge.
- Steffen, Will, Jacques Grinevald, Paul J. Crutzen, John McNeill. 2011. «The Anthropocene: conceptual and historical perspectives». *Philosophical Transactions of the Royal Society* 369, 842–867.
- White Jr., Lynn. 1967. «The Historical Roots of Our Ecological Crisis». *Science* 155 (3767), 1203–1207.
- World Commission on Environment and Development. 1987. *Our Common Future*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Wägner, Elin. 1941. *Väckarklocka*. Nytrykk, Stockholm: Bonniers, 1978.

¹ Ifølge Aschehougs salgssjef Kjersti Myre har *Bienes historie* solgt internasjonalt i ca. 1 millioner eksemplarer, i tillegg til det norske opplaget på 200.000 bøker (e-post til Reinhard Hennig, 23.04.2019). Publiseringsrettighetene har ifølge Lundes egen hjemmeside hittil blitt solgt til 35 land (Lunde 2019).

² For et overblikk over antropocen-diskusjonen, se Lorimer (2017).

³ Ifølge White er det historisk sett særlig kristendommen som «the most anthropocentric religion the world has ever seen» (White 1967, 1205) som bærer skylden for antroposentrismens utbredelse og følgelig også de økologiske problemene.

⁴ Denne anekdoten er overlevert som nr. 19 av Teokrits *Idyller* (der gudene heter Eros og Afrodite) og er i dag mest kjent gjennom Lucas Cranach den eldre maleri «Venus mit Amor als Honigdieb» fra 1525.

⁵ Begrepet «bærekraftig utvikling» ble satt på den globale politiske agendaen gjennom den såkalte Brundtland-rapporten *Our Common Future*, som ble lagt fram av FNs Verdenskommisjon for miljø og utvikling i 1987. I denne defineres bærekraftig utvikling (*sustainable development*) som «development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs» (World Commission on Environment and Development 1987, 43). Allerede denne rapporten fremhever betydningen av utdanning for å realisere målet om bærekraftig utvikling. For et overblikk over den aktuelle diskusjonen angående utdanning for bærekraftig utvikling, se Sinnes (2015).